

E. LADEWIG PETERSEN: CHRISTIAN IV.S PENGEUDLÅN TIL DANSKE ADELIGE. *Kongelig foretagervirksomhed og adelig gældsstiftelse 1596–1625. Københavns Universitet, Institut for økonomisk historie. Publikation nr. 8. Akademisk forlag, København 1974. 178 s. Kr. 39,50.*

Den foreliggende undersøgelse af Christian 4.s udlån til danske adelige er endnu et bidrag i forfatterens række af studier over dansk økonomi, især adelsøkonomi, i det 16. og 17. århundrede. Emnet betragtes såvel fra kongens som fra adelens side, hvorved en vekselvirkning mellem kongens udlånstransaktioner og en væsentlig side af landets erhvervsliv og dets sociale overklasse menes at kunne registreres, og hvorved der skulle kunne frembringes et analyseredskab til belysning af sammenhæng og brud i det danske samfund (introduktionen s. 16).

Den egentlige undersøgelse falder, udover introduktion og sammenfatning, i seks afsnit. Først redegøres der for rigets og kronens finanser, derefter gennemgås den kongelige udlånsvirksomhed, der – hovedsagelig p. gr. a. kilde-materialets mangler – falder i to perioder, 1603–08 og 1618–23. Et afsnit med titlen »Profithensyn og lånevilkår« behandler især udlånsvirksomheden set fra kongens side, afsnittet »Gældsstiftelsens funktioner« hovedsagelig låntagernes situation. Afviklingen af lånene behandles i et særligt afsnit, og i sammenfatningen trækkes linierne til forholdene uden for Danmark og til begreber som »det 17. århundredes krise« og »fyrstelig foretagervirksomhed«.

Af afsnittet »Rigens og kronens finanser« (s. 17–30) gøres fyldigt rede for rigets økonomiske forhold; forfatteren fremhæver her med rette, at man i begyndelsen af Christian 4.s regeringstid ikke kan skelne skarpt mellem rigets og kongens indtægter og udgifter. Da kongen ifølge praksis kunne disponere over rigets kasseoverskud, er det selvsagt væsentligt i en undersøgelse af kongens udlån at fastslå, hvor stort dette kasseoverskud har været. Som kilde hertil må fremhæves de overslag over rigens indtægt og udgift, der med mellemrum blev udarbejdet i rentekammeret, og hvis hovedsummer gengives i tabel 2.1 (s. 17). Det kan undre, at et af overslagene, det der er dateret til 10. november 1601, ikke er medtaget; det er nemlig ikke identisk med overslaget af 1600/01, hvad følgende opstilling vil vise:

	1600/01	1601 10/11	1602	1608
visse lensindtægter	151.927	160.895	163.834	183.614
uvisse do.	44.000	44.000	44.000	44.000
øresundstold	141.863	141.863	141.863	141.863
told og accise	59.030	59.030	59.030	59.030
byskat	2.275	2.275	2.275	2.275
i alt	399.095	408.063	411.002	430.782
rigens udgift	269.607	271.802	246.667	217.891
overskud	129.488	136.261	164.335	212.891

(i opstillingen er de beklagelige trykfejl, der findes i tabel 2.1, korrigeret).

Forfatteren supplerer disse tal med de ordinære indtægter og udgifter af hertugdømmernes kongelige dele, der findes i de kongelige regnskaber fra omslaget i Kiel, og stiller i tabel 2.3 (s. 20) tallene sammen. Periodens regnskabsførelse er svært overskuelig og – som forfatteren flere steder påpeger – ofte præget af dobbeltposterings; i tabel 2.3 har forfatteren selv gjort sig skyldig en en sådan dobbeltpostering, idet øresundstolden lægges til de tal for »overskud af riget«, som overslagene udviser; men heri er øresundstolden jo medregnet i forvejen, som det fremgår af opstillingen ovenfor. Selv om overskudet således må reduceres, er der ingen tvivl om, at kongen i perioden 1600–1608 har kunnet disponere over betydelige beløb, nemlig – når tabel 2.3 korrigeres – 200.000 til 240.000 dlr. Det er derfor ikke vanskeligt at forklare den rent økonomiske baggrund for, at det var muligt at låne penge ud.

I perioden 1618–23 er de disponible beløb større; Christian 4. regnede i 1620 selv med en formue på ca. 1 mill. rdl., og i året 1621 havde han til udenlandske fyrster og danske adelige udlånt 1.059.500 rdl., heraf de 416.500 til danske adelige (tabel 4.2, hvor disse tal er opført, angiver desværre fejlagtigt 959.500 i st. f. 1.059.500 rdl.). Formuesopgørelsen 1620 på 1 mill. rdl. er ofte omtalt i tidligere værker; men det er første gang, der gøres et forsøg på nærmere at redegøre for kapitaldannelsen. Som forfatteren selv gør opmærksom på, har det ikke været muligt at klarlægge alle Christian 4.s kapitaldispositioner; der mangler stadig tilbundsgående undersøgelser af rigets og kronens finanser i perioden før kejserkrigen; men i den foreliggende bog når man dog et skridt videre, forsåvidt angår den side af kongens økonomiske virksomhed, udlånene repræsenterer.

Først når Christian 4.s merkantile virksomhed og kronens finanser er mere fyldestgørende udforsket, vil også kronens kapitaludlån kunne sættes ind i den større økonomiske sammenhæng, der kan bidrage til yderligere at forklare årsagerne til udlånene.

Forfatteren behandler i afsnittet »Profithensyn og lånevilkår« (s. 59–69) de motiver, der kan have bevæget kongen til at låne penge ud til danske adelige. Som det vigtigste moment fremtræder profithensynet, idet kongen efter det foreliggende materiale at dømme både som lånere og kautionister har foretrukket det store hartkorn, hvor sikkerheden måtte formodes at være størst (en undtagelse synes dog årene 1600–03 at være, idet der her snarere er tale om at hjælpe nødstedte herremænd i en akut krisesituation). Andre momenter end profithensynet benævnes »mere irrationelle«, herunder hører politiske og personlige forhold. Det ville have været interessant at få de politiske momenter inddraget i højere grad, og det er anmelderens indtryk, at man også på det foreliggende materiale kunne være kommet et stykke videre ved at inddrage faktorer som: hvem sad på de betydende poster? – hvilken placering havde den danske adel politisk? – hvordan påvirkede forholdet kongemagt/aristokrati og den økonomiske politik hinanden? Ved at sammenholde sådanne faktorer med den kongelige udlånsvirksomhed ville man også kunne nå videre i retning

af en belysning af sammenhæng og brud i det danske samfund, konkret udviklingen fra »adelsvælde« til enevælde.

I afsnittet »Gældsstiftelsens funktioner« (s. 70–89) sættes der fokus på lånebehovet hos den danske adel, og det sandsynliggøres, at der har bestået et samspil mellem kongens udlån og den højadelige godssamlingsvirksomhed, d. v. s. at kongen i praksis har finansieret en del af den adelige godsspekulation. Forsåvidt denne sammenhæng holder stik, er der virkelig tale om et vidtrækkende perspektiv, som kan danne udgangspunkt for videre undersøgelser af det økonomiske og politiske spil mellem konge og adel.

Generelt set rummer den foreliggende bog mange perspektiver – flere end de her berørte – der forekommer frugtbare som udgangspunkt for videre studier. Det er heri, dens største værdi ligger, mindre i dette: at give det analyse-redskab til belysning af sammenhæng og brud i det danske samfund, der er omtalt i introduktionen.

Herudover indeholder bogen en lang række konkrete, detaljerede oplysninger, dels om enkelte aristokraters økonomiske forhold – disse undertiden dog så detaljerede, at det kan være svært at bevare overblikket – dels om rigets økonomi. Det sidstnævnte aspekt belyses gennem en lang række tabeller; ang. disse kan et hjertesuk ikke tilbageholdes: tabellerne er skæmmet af for mange trykfejl, flere end der kan opregnes her, til at læseren uden risiko kan benytte tallene direkte.

Susanne Krogh Bender

MARKBOGSANALYSER OG MARKDRIFTSTUDIER. *Af Poul Rasmussen, Birgit Løgstrup og Arne Hentze. Bol og By 8. Meddelelser fra Landbohistorisk Selskab, 1974, 134 s., kr. 34,50.*

Det seneste nummer af Bol og By indeholder 3 artikler som med en fælles titel karakteriseres som Markbogsanalyser og markdriftstudier.

Poul Rasmussen: »Markbogsanalyser og bebyggelseshistorie i Østjylland« beskæftiger sig med markbogsundersøgelser og analyser af landskifter i de byer i Århus omegn, hvor det var almindeligt at gårdene var delt op i grupper med jorder placeret ved siden af hinanden i bymarken. Problemerne omkring disse gårdgrupper tages op, hvornår og hvorfor de er opstået. Henrik Larsens teori fra 1918, gående ud på en identifikation af gårdgruppernes agertilliggende med byernes bolinddeling, bliver modificeret. I nogle tilfælde slår teorien til. Men gårdgruppernes opståen er mere kompliceret, de kan være opstået i tiden efter bolinddelingen, ved omrebnings af jorden og deling og sammenlægning af gårdene. Et andet led i H. Larsens teorier, at ledingsbyrdens fordeling omkr. år 1000 skal ses i sammenhæng med byernes landskifte. Man inddelte gården i lige store